

**VUCA-DUNYO KONSEPTIDA O’QUVCHILARNING TA’LIMDAGI AXLOQIY
DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH**

Hasanova Bo’rigul Hasan qizi

*PhD Student, Lecturer at the Department of Psychology, Navoi State University, Navoi,
Uzbekistan*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9918-9933>

E-mail: hasanovaborigul@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22960352>

Annotatsiya. Maqolada VUCA-dunyo sharoitida o’quvchilarning ta’lim jarayonidagi axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari yoritiladi. Volatility, uncertainty, complexity va ambiguity omillarining o’quvchi qarorlariga, qadriyat tanloviga, ijtimoiy xulqiga hamda axborotni baholash jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Axloqiy dunyoqarashni rivojlantirishda refleksiv fikrlash, axloqiy dilemma, media savodxonlik, dialogik ta’lim, hamkorlik va mas’uliyatli qaror qabul qilishning o’rni asoslanadi. VUCA muhitida o’quvchining barqaror qadriyatlar tizimini shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik mexanizmlar taklif etiladi.

Kalit so’zlar: VUCA-dunyo, axloqiy dunyoqarash, qadriyat, ta’lim, refleksiya, axloqiy dilemma, mas’uliyat, tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, ijtimoiy-emotsional kompetensiya.

Abstract. The article examines the psychological and pedagogical foundations of developing students’ moral worldview in the educational process under the conditions of the VUCA world. It analyzes the influence of Volatility, Uncertainty, Complexity, and Ambiguity on students’ decision-making, value choices, social behavior, and information evaluation processes. The role of reflective thinking, moral dilemmas, media literacy, dialogic learning, collaboration, and responsible decision-making in developing students’ moral worldview is substantiated. Practical pedagogical mechanisms aimed at developing a stable system of values among students in a VUCA environment are proposed.

Keywords: VUCA world, moral worldview, values, education, reflection, moral dilemma, responsibility, critical thinking, media literacy, social-emotional competence.

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические основы развития нравственного мировоззрения учащихся в образовательном процессе в условиях VUCA-мира. Анализируется влияние факторов Volatility, Uncertainty, Complexity и Ambiguity на принятие учащимися решений, выбор ценностей, социальное поведение и процесс оценки информации. Обосновывается роль рефлексивного мышления, нравственных дилемм, медиаграмотности, диалогического обучения, сотрудничества и ответственного принятия решений в развитии нравственного мировоззрения. Предлагаются практические педагогические механизмы, направленные на формирование устойчивой системы ценностей учащихся в условиях VUCA-среды.

Ключевые слова: VUCA-мир, нравственное мировоззрение, ценности, образование, рефлексия, нравственная дилемма, ответственность, критическое мышление, медиаграмотность, социально-эмоциональная компетентность.

KIRISH

XXI asr ta’lim makoni tezkor o’zgarishlar, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, axborot oqimining keskin ortishi, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi va kelajak haqidagi noaniqlik bilan tavsiflanmoqda. Bunday sharoitda o’quvchidan faqat tayyor bilimlarni o’zlashtirish emas, balki turli vaziyatlarda ongli tanlov qilish, o’z qarorining axloqiy oqibatlarini baholash, boshqalarning huquq va manfaatlarini hisobga olish, ishonchli va manipulyativ axborotni farqlash hamda o’z qadriyat pozitsiyasini asoslay olish talab etiladi. Shu sababli ta’limning natijasi bilim hajmi bilan emas, balki o’quvchining murakkab hayotiy vaziyatlarda insoniy, mas’uliyatli va ijtimoiy maqbul qaror qabul qila olish qobiliyati bilan ham baholanishi zarur.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda VUCA atamasi volatility — o’zgaruvchanlik, uncertainty — noaniqlik, complexity — murakkablik va ambiguity — noaniq yoki ko’p ma’noli vaziyatlar majmuini ifodalash uchun qo’llanadi. N. Bennett va G. J. Lemoine VUCA tarkibidagi har bir omil turlicha xususiyatga ega ekanini va ularga bir xil javob strategiyasini qo’llash yetarli emasligini ta’kidlaydi. Ta’lim nuqtai nazaridan mazkur holat muhim: o’quvchini “to’g’ri javobni eslab qolish”ga emas, vaziyatni aniqlash, dalillarni solishtirish, muqobil qarorlarni ko’rish va qaror oqibatlarini axloqiy mezonlar asosida baholashga o’rgatish lozim.

UNESCOning ta’lim kelajagiga oid konseptual hujjatlarida ta’lim inson qadriyat, adolat, hamjihatlik, madaniy xilma-xillik va umumiy farovonlik tamoyillariga tayangan holda yangilanishi zarurligi qayd etiladi. OECDning kelajak kompetensiyalariga doir yondashuvda esa noaniqlik bilan ishlash, mas’uliyatni o’z zimmasiga olish, qarama-qarshilik va dilemmalarni muvozanatlashtirish transformativ kompetensiyalar sifatida ko’rsatiladi. Demak, VUCA sharoitida axloqiy dunyoqarash o’quvchining alohida tarbiyaviy sifati emas, balki uning kelajakka tayyorligi, fuqarolik pozitsiyasi va psixologik barqarorligini ta’minlovchi integrativ kompetensiyaga aylanadi.

Mazkur tezisning maqsadi VUCA-dunyo sharoitida o’quvchilarning ta’limdagi axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishning mazmuni, psixologik-pedagogik mexanizmlari va samarali metodlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy yondashuv, pedagogik modellashtirish va konseptual umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Vuca-dunyo va axloqiy dunyoqarashning o‘zaro bog‘liqligi

Axloqiy dunyoqarash shaxsning yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, mas’uliyat, burch, qadr-qimmat, erkinlik, hamjihatlik kabi tushunchalarni anglashidan tashqari, ularni real xulq va qarorlar tizimiga aylantira olish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. O‘quvchi ma’lum bir axloqiy qoida mazmunini bilishi mumkin, biroq murakkab vaziyatda bu qoidani qo‘llash, qarama-qarshi manfaatlar orasida muvozanat topish va o‘z tanlovini dalillar bilan asoslash alohida kompetensiyani talab qiladi. VUCA muhiti aynan ana shu kompetensiyani sinovdan o‘tkazadi.

O‘zgaruvchanlik sharoitida kecha qabul qilingan qaror bugun o‘z ahamiyatini yo‘qotishi mumkin. O‘quvchi doimiy yangilanadigan raqamli vositalar, kommunikatsiya usullari va ijtimoiy normalar bilan to‘qnashadi. Bunday vaziyatda axloqiy tarbiya faqat qat’iy taqiqlar tizimi ko‘rinishida tashkil etilsa, u real hayot talablariga moslashmay qoladi. Shuning uchun barqaror qadriyatlar — inson qadr-qimmati, halollik, mas’uliyat, zarar yetkazmaslik, adolat kabi asosiy mezonlar — o‘zgaruvchan vaziyatlarda qo‘llanadigan fikrlash tamoyillariga aylantirilishi zarur.

Noaniqlik sharoitida o‘quvchi qaror qabul qilish uchun barcha ma’lumotlarga ega bo‘lmasligi mumkin. Masalan, ijtimoiy tarmoqdagi xabarni ulashish, sun’iy intellekt yordamida topshiriq bajarish, sinfdosh haqidagi shaxsiy ma’lumotni tarqatish yoki guruh bosimiga munosabat bildirish kabi vaziyatlarda tezkor tanlov talab etiladi. Axloqiy dunyoqarash bu yerda ehtiyotkorlik, manbani tekshirish, oqibatni oldindan tasavvur qilish va “mening qarorim boshqalarga qanday ta’sir qiladi?” degan savolni berish odatini shakllantiradi.

Murakkablik omili bir qarorning bir nechta ishtirokchi va tizimlarga ta’sir qilishini anglatadi. O‘quvchi raqamli muhitdagi xatti-harakatining sinfdoshlar, oila, maktab obro’si, psixologik xavfsizlik va huquqiy me’yorlarga qanday bog‘lanishini ko‘ra bilishi lozim. Bu esa tizimli fikrlashni axloqiy tahlil bilan birlashtirishni talab qiladi. Ko‘p ma’nolilik esa vaziyatning birdan ortiq talqinini yuzaga keltiradi. Bunday holatlarda pedagog o‘quvchiga tayyor hukm bermasdan, turli nuqtai nazarlarni solishtirish, dalillarni ajratish va umumiy axloqiy mezonlar asosida xulosa chiqarish imkonini yaratishi maqsadga muvofiq.

Axloqiy dunyoqarashni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari

VUCA sharoitida axloqiy dunyoqarashni rivojlantirishning birinchi mexanizmi — refleksiv fikrlashdir. Refleksiya o‘quvchiga faqat “nima qildim?” degan savolga emas, balki “nega shunday qaror qildim?”, “qarorim kimga ta’sir qildi?”, “qaysi qadriyatga tayandim?” va “yana qanday yo‘l tutish mumkin edi?” kabi savollarga javob izlash imkonini beradi. Dars yakunidagi refleksiv kundalik, qisqa yozma mulohaza, “qaror daraxti” yoki “mening dalilim — qarshi dalil — yakuniy pozitsiya” kabi topshiriqlar axloqiy o‘zini anglashni kuchaytiradi.

Ikkinchi mexanizm — axloqiy dilemmalardan foydalanish. VUCA-dunyo uchun bir ma’noli va oldindan tayyor javobi bo’lmagan vaziyatlar xos bo’lganligi sababli, o’quvchilarga real hayotga yaqin dilemmalarni taklif etish samarali hisoblanadi. Masalan: do’stining xatosini yashirish va halollik o’rtasidagi tanlov; jamoaviy topshiriqda sun’iy intellektdan foydalanish chegarasi; internetda kamsituvchi izohga duch kelganda befarq qolish yoki munosabat bildirish; shaxsiy ma’lumotni guruh manfaatlari uchun oshkor qilish kabi vaziyatlar o’quvchini qadriyatlar to’qnashuvini tahlil qilishga undaydi. Muhimi, pedagog o’quvchini ma’lum javobga majburlamasdan, uning dalillash jarayonini boshqaradi.

Uchinchi mexanizm — dialogik ta’lim. Axloqiy dunyoqarash faqat ma’ruza yoki nasihat orqali barqaror shakllanmaydi. O’quvchi boshqalarning fikrini eshitish, o’z qarashini asoslash, e’tirozga madaniyatli javob berish va murosaga kelish tajribasini boshdan kechirishi kerak. Munozara, debat, Sokratik suhbat, kichik guruhdagi muhokama, “pozitsiyalar almashinuvi” kabi metodlar o’quvchida empatiya va perspektivani almashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu jarayon axloqiy muammolarning murakkabligini tushunishga yordam beradi.

To’rtinchi mexanizm — media va axborot savodxonligini axloqiy tarbiya bilan integratsiya qilish. VUCA sharoitida axborot ko’pligi o’quvchini faqat faktlarni tekshirishga emas, axborotni tarqatishning axloqiy oqibatlarini baholashga ham majbur etadi. Masalan, soxta xabarni ulashish, manipulyativ sarlavhaga ishonish, birovning suratini ruxsatsiz tarqatish yoki neyrotarmoq yaratgan kontentni o’z muallifligi sifatida ko’rsatish masalalari texnik emas, axloqiy muammolardir. Shu bois raqamli kompetensiya tarkibida akademik halollik, mualliflik huquqiga hurmat, maxfiylik, onlayn muloqot etikasi va raqamli iz uchun mas’uliyat alohida o’rin egallashi zarur.

Beshinchi mexanizm — ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirish. O’zini boshqarish, stressga bardoshlilik, hamkorlik, empatiya, qiziqish va mas’uliyatli xulq kabi sifatlar axloqiy qarorlarning amaliy poydevorini yaratadi. Kuchli hissiy bosim yoki guruh ta’siri ostida axloqiy mezonlarni saqlab qolish uchun o’quvchi o’z hissiyotini tanishi va boshqara olishi kerak. Shu ma’noda axloqiy dunyoqarash kognitiv bilim, emotsional sezgirlik va xulqiy amaliyotning birligi sifatida ko’rilishi maqsadga muvofiq.

Vuca omillari va pedagogik javob strategiyalari

VUCA omili	O’quvchi uchun axloqiy xavf	Rivojlantiriladigan sifat	Pedagogik vosita
Volatility — o’zgaruvchanlik	Qadriyat mezonlarining vaziyatga qarab beqarorlashuvi	Qadriyatlarga tayangan moslashuvchanlik	Keys, refleksiv kundalik, vaziyatli topshiriq

Uncertainty — noaniqlik	Yetarli ma’lumotsiz shoshilinch qaror	Ehtiyotkorlik va mas’uliyat	Dalillarni tekshirish, qaror daraxti
Complexity — murakkablik	Oqibatlar zanjirini ko’ra olmaslik	Tizimli va empatik fikrlash	Rol o’ynash, stakeholder tahlili
Ambiguity — ko’p ma’nolilik	Bir tomonlama talqin va stereotip	Bag’rikenglik va dalillangan pozitsiya	Debat, Sokratik suhbat, perspektiva almashuvi

Ta’lim amaliyotiga tatbiq etish modeli

VUCA-dunyo konseptida o’quvchilarning axloqiy dunyoqarashini rivojlantirish jarayonini “anglash — tahlil — tanlov — mas’uliyat — refleksiya” ketma-ketligi asosida tashkil etish mumkin. Birinchi bosqichda o’quvchi vaziyatda qaysi axloqiy muammo mavjudligini aniqlaydi. Ikkinchi bosqichda manfaatdor tomonlar, dalillar, xavf va mumkin bo’lgan oqibatlar tahlil qilinadi. Uchinchi bosqichda bir nechta muqobil yechimlar orasidan tanlov amalga oshiriladi. To’rtinchi bosqichda o’quvchi tanlov uchun mas’uliyatni qabul qiladi va uni qadriyat mezonlari bilan asoslaydi. Beshinchi bosqichda esa natija va qaror qayta ko’rib chiqilib, kelajak uchun xulosa chiqariladi.

Mazkur model fanlararo xususiyatga ega. Ona tili va adabiyot darslarida qahramonlarning tanlovi, tarix fanida shaxs va jamiyat mas’uliyati, informatika darsida raqamli etika, biologiyada ekologik mas’uliyat, huquqiy ta’limda huquq va burch munosabati, sinf soatlarida esa kundalik hayotiy dilemmalar asosida qo’llash mumkin. Fanlararo integratsiya axloqiy dunyoqarashni alohida mavzu sifatida emas, o’quvchining butun ta’lim tajribasini birlashtiruvchi mezon sifatida shakllantiradi.

O’qituvchining roli ham o’zgaradi: u faqat axloqiy qoidalarni yetkazuvchi emas, balki xavfsiz muloqot muhitini tashkil etuvchi, murakkab savollarni ochiq muhokama qilishga sharoit yaratuvchi va o’quvchini mustaqil fikrlashga yo’naltiruvchi fasilitatorga aylanadi. Pedagogning o’zi ham turli fikrlarga hurmat, akademik halollik, adolatli baholash va mas’uliyatli kommunikatsiya namunasi bo’lishi lozim. Chunki axloqiy tarbiya ko’p hollarda deklarativ mazmundan ko’ra ta’lim muhitida ko’rinadigan kundalik munosabatlar orqali kuchliroq ta’sir ko’rsatadi.

Baholash jarayonida faqat yakuniy javobni emas, qaror qabul qilish sifatini ham hisobga olish muhim. Buning uchun “muammoni ko’ra olish”, “dalillarni ajratish”, “boshqa nuqtai nazarni hisobga olish”, “qarorni qadriyatlar bilan asoslash”, “oqibatni baholash” va “refleksiya qilish” mezonlaridan foydalanish mumkin. Portfolio, refleksiv esse, vaziyatli topshiriq, kuzatuv varaqasi va o’zaro baholash axloqiy dunyoqarash dinamikasini aniqlashga yordam beradi. Bunday baholash jazolashga emas, rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

VUCA muhiti o’quvchining psixologik xavfsizligini ham dolzarb qiladi. Doimiy o’zgarish va noaniqlik xavotir, ishonchsizlik va tezkor stereotipik qarorlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli pedagogik jarayonda xato qilish huquqi, fikrni qayta ko’rib chiqish imkoniyati, kamsitmasdan tinglash va asosli e’tirozni qabul qilish madaniyati yaratilishi zarur. Axloqiy rivojlanish o’quvchining qo’rqmasdan savol bera olishi, shubha bildira olishi va pozitsiyasini o’zgartirishni mag’lubiyat emas, intellektual o’sish sifatida qabul qilishi bilan chambarchas bog’liq.

XULOSA

VUCA-dunyo konsepti ta’lim oldiga yangi vazifani qo’yadi: o’quvchini faqat o’zgaruvchan sharoitga moslashtirish emas, balki o’zgarishlar ichida axloqiy yo’nalishini saqlab qola oladigan shaxs sifatida shakllantirish. Volatility, uncertainty, complexity va ambiguity sharoitida axloqiy dunyoqarash qaror qabul qilishning ichki mezoni, ijtimoiy munosabatlarning tartibga soluvchisi va psixologik barqarorlik omili bo’lib xizmat qiladi.

Ta’limda axloqiy dunyoqarashni rivojlantirish refleksiv fikrlash, axloqiy dilemma, dialogik ta’lim, media va axborot savodxonligi, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar hamda fanlararo integratsiya orqali samarali tashkil etilishi mumkin. Bunda pedagogning vazifasi tayyor hukmlarni berishdan ko’ra, o’quvchini dalillangan, mas’uliyatli va qadriyatlarga tayangan tanlovga olib keluvchi sharoit yaratishdan iborat.

Natijada VUCA sharoitiga mos axloqiy ta’lim modeli o’quvchida uchta tayanch sifatni birlashtiradi: qadriyatlardagi barqarorlik, fikrlashdagi moslashuvchanlik va qarordagi mas’uliyat. Ana shu uchlik o’quvchining kelajakdagi noaniq, murakkab va ko’p ma’noli vaziyatlarda inson qadr-qimmatini, adolat va hamjihatlik tamoyillariga tayangan holda harakat qilishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bennett N., Lemoine G. J. What VUCA Really Means for You // Harvard Business Review. – 2014. – Vol. 92, No. 1/2. – P. 27.
2. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021.
3. UNESCO. AI and the Future of Education: Disruptions, Dilemmas and Directions. – Paris: UNESCO, 2025.
4. UNESCO. The Right to Education: Past, Present and Future Directions. – Paris: UNESCO, 2025.
5. OECD. Reimagining Education, Realising Potential: The Future of Learning and Implications for Teaching. – Paris: OECD Publishing, 2024.
6. OECD. Social and Emotional Skills for Better Lives: Findings from the OECD Survey on Social and Emotional Skills 2023. – Paris: OECD Publishing, 2024.
7. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice. – San Francisco: Harper & Row, 1981.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

8. Rest J. R. Moral Development: Advances in Research and Theory. – New York: Praeger, 1986.
9. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
10. Mezirow J. Transformative Dimensions of Adult Learning. – San Francisco: Jossey-Bass, 1991.
11. Noddings N. Caring: A Relational Approach to Ethics and Moral Education. – 2nd ed. – Berkeley: University of California Press, 2013.
12. UNESCO. Education beyond 2030: Foresight Exercise on the Future Education Outlook. – Paris: UNESCO, 2026.